

УДК.39:001.891(477.87)

О.О. Малець, канд. іст. наук,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Мукачівського державного університету
Н.Б.Малець, канд. іст. наук,
доцент кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Етнографічні дослідження про Закарпаття у працях Тиводара Легоцького

Постановка проблеми.

Значний внесок у розвиток науки і культури Закарпаття другої половини XIX – початку XX ст. зробив колишній прокурор Мукачівсько-Чинадіївської домінії графів Шенборнів Тиводар Легоцький. Коло його наукових інтересів включало археологію, історію, етнографію, краєзнавство. У свій час його ім'я було відоме далеко за межами сучасного Закарпаття та Австро-Угорщини. Практичну діяльність тісно поєднав із дослідницькою роботою. Стояв біля витоків археологічної науки в Угорщині, був членом багатьох наукових закладів: Угорського товариства природодослідників, Угорського етнографічного товариства, Археологічної комісії. Зібрав велику археологічну колекцію. У 1876 році експонати колекції Легоцького були представлені на 8-му міжнародному Археологічному конгресі в Будапешті. У 1907 році організував у Мукачеві музейне товариство, а у власному будинку створив перший у Закарпатті музей історії та побуту краю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблемою дослідження наукової спадщини Т.Легоцького ґрунтовно почали досліджувати з кінця XX століття. Вже з'ясовані основні віхи наукової біографії Т.Легоцького, без якого неможливо уявити розвиток гуманітарних досліджень на Закарпатті. Але недостатньо проаналізовано саме джерельну спадщину Т.Легоцького. Очевидно проблема в тому, що дослідник писав праці виключно угорською мовою. За останні два десятиліття вийшло немало окремих статей, присвячених науковцю. На сьогодні з'ясовано основні біографічні віхи життєпису Т.Легоцького, це зробили у своїх розвідках О.Мазурок [12], В.Пагіря [17], В.Панкулич [18], О. Ферков [22]. Окремі аспекти археологічної діяльності досліджували нинішні продовжувачі його справи Й.Кобаль [7-9] і П.Пеняк [19], С.Пеняк [20]. Музеєзнавчої діяльності торкалися О.Малець [13-15] і В.Разгулов [21], наукових контактів – О.Кобаль [10].

Мета.

Ми ставимо за мету подати комплексну картину наукової діяльності Т.Легоцького і оцінити його загальний внесок у розвиток краєзнавчих студій на Закарпатті. Узагальнити та донести до широкого загалу науковий доробок вченого-дослідника, який складає 11 монографій та близько 300 статей, що охоплює цілий комплекс питань з історії Закарпаття від найдавніших часів до початку ХХ століття. Т.Легоцький писав угорською мовою. Основна праця — «Монографія Березького комітату» (у 3-х т., 1881–1882, назву рукопису виникла вже після смерті автора, первинна назва — «Історичні колоски»). На основі археологічних пам'яток автор довів, що слов'яни розселилися у Тисо-Дунайській низовині ще до приходу сюди угорців. Т.Легоцький досліджував проблеми соціально-економічного розвитку Закарпаття, духовної культури закарпатців та їхньої участі в антигабсбурзьких війнах ХVІІ–ХVІІІ століть та революції 1848–1849. Виступав і як фольклорист, знавець звичаїв та обрядів різних народів Закарпаття. Т. Легоцький здійснив ряд експедицій до Сербії і Румунії.

Як археолог і юрист у 1867, 1887 та 1889 роках побував в Італії, Франції, Англії, Німеччині та Швейцарії. У 1888 році — в Малій Азії. Зібрав багатий археологічний, історичний та етнографічний матеріал. У 1907 організував у Мукачеві музейне товариство, створив у власному будинку перший в Закарпатті музей історії і побуту краю. Колекція Легоцького нараховувала близько семи тисяч предметів. Ця колекція була у свій час найбільшою приватною колекцією у всій Австро-Угорщині.

Виклад основного матеріалу.

Народився Тиводар Легоцький 5 жовтня 1830 року у містечку Фужіне біля сучасного міста Рієки в Хорватії. Початкову освіту отримав у місті Ружемборок (нині Словаччина). Тут і закінчив шестирічну гімназію ордена піаристів. Філософські курси проходив у Рожняві (нині Словаччина). З 1847 по 1851 рік Тиводар Легоцький – студент Кошицької юридичної академії, брав участь в угорській революції 1848-1849 років. З 1855 року поселився у Мукачеві. У 1865 році поступив на службу до графів Шенборнів, де пропрацював до виходу на пенсію. Помер 25 листопада 1915 року. Похований у Мукачівській католицькій церкві св. Мартина [13:4].

З молодих років Т.Легоцький багато подорожує, вивчає і збирає давні рукописи, колекціонує монети, книги та інше. Враженнями від побаченого та результатами перших наукових пошуків він ділиться на сторінках тогочасних угорських газет. Крім історичних і краєзнавчих праць у ці роки він також пише вірші. У 1860 році Т.Легоцький придбав скарб бронзових предметів, знайдених поблизу с. Клячаново Мукачівського району. Це дало новий

напрямок його дослідженням і заклало основу майбутньої колекції Легоцького. Дослідник встановлює зв'язок з Археологічною комісією Угорської академії наук й активно долучається до археологічних досліджень краю і навколишніх територій. Планомірні розкопки доісторичних пам'яток він розпочав наприкінці 1860-х років. У 1870 році біля Сваляви Легоцький уже відкрив багате давньоугорське поховання. Успіхи науковця не залишилися непоміченими. Його колекція старожитностей стає відомою не тільки в тодішній Австро-Угорщині, але і за її межами. Так, у 1873 році, на Всесвітній виставці у Відні, демонструвалися 54 експонати із колекції мукачівського юриста. А трьома роками пізніше, коли в Будапешті проходив XVIII міжнародний археологічний конгрес, на виставці, присвяченій цій події, були представлені 402 кам'яні, 118 бронзових, 4 золоті, 3 глиняні і 1 скляний предмет із колекції Тиводара Легоцького. Паралельно він займався етнографією, фольклором та історичним дослідженнями. З-під його пера з'явилася збірка перекладів на угорську мову народних пісень українського (руського) (1864 р.) та словацького (1866 р.) населення. З історичних праць цього часу слід вказати на трьохтомну монографію Березького комітату, де майже на 2 тисячах сторінках викладений величезний історичний матеріал з історії нашого краю від найдавніших часів до середини XIX ст. Крім цього він активно займається проблемою збереження пам'яток історії і культури. Зокрема Т.Легоцький був одним із перших, хто звернув увагу на необхідність збереження дерев'яних церков Карпатського регіону.

Рішення сесії Закарпатської обласної ради „Про присвоєння імені Тиводара Легоцького Закарпатському краєзнавчому музею” не передбачає фінансових витрат. Та його схвалення сприятиме підвищенню іміджу Закарпатського краєзнавчого музею, вшануванню пам'яті Т. Легоцького [25].

Тиводар Легоцький багато подорожував. Він побував у Сербії і Валахії (1867), Італії (1887), Польщі (1888), Болгарії і Туреччині (1888), Швейцарії, Франції, Англії та Німеччині (1889).

З цих подорожей дослідник приносив не тільки враження, нові знання, але і цінні експонати для своєї колекції. Легоцький підтримував контакти з багатьма відомими вченими того часу: Флорешом Ромером, Ференцем Пулскі, Йожефом Гампелем, Паулом Рейнеке та іншими.

Археологічна збірка Тиводара Легоцького, що складалася з понад 7 тисяч предметів, була однією з найбільших приватних колекцій у тогочасній Австро-Угорщині. На її базі він мріяв створити публічний регіональний музей. У 1909 році у Мукачеві розпочало свою роботу Музейне товариство імені Легоцького, метою якого була підтримка цієї ідеї. На жаль, домогтися від держави і міської влади Мукачева виділення під свою колекцію, яку він мріяв

розмістити у центрі міста у будівлі, де народився художник Мігай Мункачі, приміщення, воно не змогло. Тому перед смертю Тиводар Легоцький заповів колекцію своїй сім'ї. Після смерті жінка Легоцького (1920 рік), його діти виїхали з Мукачева в Угорщину, а величезну колекцію свого батька продали братиславському купцю Лазару Зінгеру. Проте нова чеська влада не дозволила вивезти колекцію за межі Чехословаччини. Після багаторічної судової тяганини чехословацька держава викупила колекцію Легоцького і на її базі у 1929 році офіційно відкрився Земський музей імені Легоцького. Після Другої світової війни, коли в Ужгороді на базі місцевого музею був створений Закарпатський краєзнавчий музей, більшу частину експонатів з Мукачева передали в м.Ужгород [18:293-295].

Тиводар Легоцький вніс величезний вклад не тільки у розвиток археології Закарпаття, вивчення його історії та культури, але і є одним із засновників музейної справи Закарпаття.

Територія Закарпаття була заселена з дуже давніх часів, про що свідчать окремі знахідки часів пізнього палеоліту. Поодинокі знахідки пізнього палеоліту і численні стоянки племен виявлені в багатьох місцях області. Особливо багато археологічних пам'яток матеріальної культури бронзового віку (II – I тисячоліття до н.е.). Дослідження показали, що на сучасній території м. Мукачева біля гори Ловачка – Галіч та сіл Клячаново, Іванівці близько 2500 років тому назад жили племена кельтів, які перейшли до осілого способу життя. Вони мешкали тут досить довго, але під час переселення народів їх витіснили готи та інші варварські племена, які теж залишили за собою значну кількість археологічних пам'яток матеріальної культури, адже ж кельтам знайоме було вже і залізо [24:121-124].

З археологічних розкопок бачимо, що з найдавніших часів на Закарпатті жили люди кам'яного віку і віку бронзи, а понад 2500 років тому назад жили кельти.

У період Римської імперії зупинялись тут готи та інші варварські племена, після яких Тиводар Легоцький згадує племена слов'ян. І, як відомо нам з інших першоджерел, - це були слов'янські племена білих хорватів. Білих хорватів тут знайшли і поневолили мадяри, коріння яких проросло аж до наших днів.

У XII століття на Закарпаття вторгалися гуни та інші кочівники, яким корінне населення в значній кількості винищувалось і перші мадярські королі заселяють Закарпаття рейнськими саксами, рутенами (русинами - українцями) та населенням інших сусідніх країн. Але починаючи з XI-XII століть, тут постійно домінували мадяри. Німці хоч і мадяризувались, проте зберегли свою мову, звичаї тощо, як і слов'яни.

Після нашестя татар король Бейла IV знов заселяє Закарпаття переселенцями з сусідніх країн, а в кінці XIV ст. на Закарпаття переселяється слов'янський князь Федір Корятович, з яким на Закарпатті поселилось багато рутенів (русинів - українців). На південному – сході Закарпаття, по верхній течії Тиси жили кочові молдовани. Після поразки повстанської армії Ракоці Ференца II на Закарпаття поширюється влада Габсбургів, які, роздаючи землі повсталих угорців і рутенів (русинів), переселили на Закарпаття значну кількість німецького населення, яке кількісно збільшувалося аж до початку XX століття [1:93-95].

Етнографічні межі, за Т.Легоцьким, не мають чіткого вираження, оскільки в період його життя та досліджень Закарпаття входило в склад Австро-Угорської монархії. Але виходячи зі згаданих ним географічних та адміністративних місць, можна сказати, що Закарпаття, як єдине ціле, в етнографічних межах, займало територію: північно-східну частину середньо-дунайської низовини з верхньою течією ріки Тиси та її правих приток: Чорна Тиса, Тересва, Тересля, Ріка, Боржава, Латориця та Уж, північно-східними схилами Карпат по лінії перевалів: Ужоцький, Веречанський, Торунський і Яблуннецький; по лівій стороні течії р. Тиса з містом Мараморш – Сігет та селами Вишково, Велятин, Королево аж крутого повороту Тиси на південь (в районі міста Чоп) на півдні, Словаччиною на заході, з Польщею – на півночі.

За рельєфом Закарпаття гірська область 4/5 її території займають гори. Схили вкриті густими лісами, переважно буковими і хвойними, а на низовинних рівнинах дубовими та багатьма іншими широколистяними деревами. Рівнини простяглися тільки вздовж нижніх течій річок. Природа Закарпаття з його гірським рельєфом, великою кількістю річок, різноманітною рослинністю зумовлює різноманітний тваринний світ. Особливо багато різних звірів, серед яких виділяється красень олень. Ріки багаті на рибу, серед якої виділяється гірська (царська) форель. На території Закарпаття також багато птахів. В надрах землі значні поклади залізної руди, руд кольорових металів, бурого вугілля і т.д. і все це з давніх-давен, в значній мірі, сприяло заселенню даної території та розвитку господарства [14:10].

Найдавніше населення займалося мистецтвом, рибальством, землеробством, а пізніше і ремеслом. Біля Мукачева, гори Ловачка – Галіш, а також багатьох інших місцях від кордону із Словаччиною і до Білої Тиси, знайдено стоянки людей, а також багато археологічних пам'яток матеріальної культури.

Вже кельти будували собі постійне житло і обробляли залізо. З нього виготовляли різне знаряддя праці і зброю: двосторонні мечі, наконечники списів, коси, наральники, ножиці, серпи і т.д. З бронзи – зброю та предмети –

інструменти хатнього та господарського вжитку, як наприклад: спис, важкі ножі, стріли, із срібла та бронзи виготовляли різні прикраси такі, як браслети, каблучки, сережки тощо.

Про розвиток землеробства говорить такий фактор, як великі важкі кам'яні жорна, ручні жорна для розмелювання зерна на борошно та інші потрібні речі – посуд для варіння та печення, різний декоративний посуд з глини та графіту і маючи всього необхідного в достатку із задоволенням обробляли землю, розводили домашніх тварин, ловили рибу і довго тут жили.

У період перших угорських королів Закарпаття належало їм та їхній близькій і далекій рідні; так у 1048 році ця територія належала герцогу Бейлі. І в цей період, тобто, в XI столітті Закарпаття вкривали безмежні ліси, серед диких звірів яких виділявся олень і тому місцевим князям було вдосталь мисливських угідь. І, як підтвердження цього є документ 1271 року, який говорить, що ці мисливські угіддя належать святим королем [9:7].

Після розграбування Закарпаття гунами та іншими кочовими племенами, у XII столітті край поповнюється населенням рейнських саксів, які осідають в Мукачеві, Берегові та Сотмарі і в свою чергу дають нового розмаху у розвитку землеробства та ремесел.

Після розграбування Закарпаття татарами, король Бейла IV поповнює населення краю переселенцями з різних сусідніх країн, яким надає великі пільги, аби тільки відновити розвиток землеробства, ремісництва і торгівлі. Так, у 1247 році в Берегові видається документ, який надає переселенцям право усе своє майно перевезти вільно, щоб усі переселенці мали своє управління, в тому числі і суд, щоб своїм панам віддавали десятину; щоб від кожних воріт податком винні були королю; в межах кордонів мали використовували гори, долини, води. У лісі Берег, який тяжиться від Берегова аж до Мукачева, дає населенню пасло, яке людина обійде за один день; щоб міста Мукачево, Берегово та інші мали свої торги; щоб люди інших націй були вільними своєю мовою, звичаями і т.д.

Про розвиток господарства, подібно до Берегова і Мукачівська домінія стала настільки розквітати, що навіть у латинським грамоті записано «Villa Munkács» знову пішла на розквіт. Цьому розквіту сприяли заходи угорських королів, які дозволили переселитися народам інших країн на територію Закарпаття [19:12].

До кінця XVIII ст. на Закарпатті, в основному, панувало натуральне господарство, але з кінця XVIII і початку XIX ст. натуральне господарство почало розкладатися і перетворюватися на капіталістичне, але цей процес на Закарпатті проходив дуже повільно. Як і раніше, основною галуззю господарства було землеробство. Орні землі давали низькі врожаї, оскільки в

селян дуже відчувалася нестача тягла, що також негативно відбилося на якості обробітку землі.

На закарпатські ярмарки приходили купці з Галичини, України, Молдовії та країн Західної Європи. Завозили сюди хутро, промислові вироби, шкіру, віск, мед, горілку, полотно, бавовняні тканини тощо, а вивозили – дерево, горіхи, овочі, мідь, залізо, вино, фрукти та інші товари.

Порівняно досить швидкому зростанню населення та розквіту господарства Закарпаття сприяло також і зростання єврейського населення. Так, в кінці XVII ст. століття в Мукачеві жив тільки один єврей, а у 1903 році – 6567 душ [5:52-54].

До XVIII ст. населення Закарпаття будує собі житло з лісу, саману та каменю. Великих споруд не будували, але відбувався подальший процес закріплення селян протягом XIV- XV ст. великі феодали будували собі замки, які були осередками жорсткого економічного і політичного гніту на Закарпатті.

Такі замки були споруджені в містах Мукачеві, Хусті, Виноградіві, а також і в окремих селах. У містах замки збереглися аж до наших днів, а від сільських залишилися тільки руїни.

У XIV- XV ст. населення Закарпаття споруджувало для феодалів і графів пишні палаци в Мукачеві, Чинадієві, Берегові та інших містах і селах. Заслугує уваги і церковно-храмова архітектура. Верховинці будували дерев'яні церкви, що становили прекрасні архітектурні одиниці в тому чи іншому помісті. Давніми спорудами є костьоли у Виноградіві, Берегові та в окремих селах. У гірській місцевості будували татрові тризрубові багатоярусні церкви. Шатрові, барокові та готичні храми прикрашені народною закарпатською різьбою. Населення Верховини вміло прикрашало різьбою не тільки храми, але і свої хати.

У 1810 році в Мукачеві було споруджено нову ратушу, яку у 1878 році було розширено за рахунок добудови до неї окремих приміщень. У 1903 році почато будівництво нової ратуші, спорудження якої завершено було у травні 1904 року. Згадана ратуша дійшла до наших днів.

Надзвичайно цінною спорудою є нова церква (костюл), яку почали будувати у серпні 1904 року, а закінчили у вересні 1905 року. У день 24 вересня 1905 року церкву було урочисто посвячено і здано її в експлуатацію. Церкву збудовано в готичному стилі, в якому і дійшла до наших днів [16:130-133].

Найдавнішою архітектурною пам'яткою міста Мукачева є замок, що збудований на вершині гори, яка знаходиться в південно-західній частині міста.

До кінця XIV століття замок двічі було зруйновано, спочатку половцями, а пізніше татарами.

У кінці XIV – початку XV століть його поновив подільський князь Федір Корятович, який у цей час володів Мукачівською домінією. Тоді ж було побудовано кріпосну стіну з чотирма круглими баштами, три з яких дійшли до наших днів. Володів ним Федір Корятович з 1396 по 1414 рік.

У цей же період було збудовано і церкву на Чернечій Горі. Згодом церкву було перекладено на вище місце, де вона стоїть і зараз.

Процес закріпачення селян на Закарпатті угорськими феодалами почався у II половині IX століття. Угорські феодали спочатку захопили низовинні землі і поволі витіснили вали корінних жителів все далі у гори, захоплюючи нові землі, і таким чином до кінця XII століття захопили і гірські райони Закарпаття. Угорські королі роздають землі Закарпаття угорській феодалній знаті [15:63-67].

Так, у XIII столітті на Закарпатті одержали землі Гунт- Пазмани. Багаті маєтки одержали Рейнгольди.

У XIV столітті на Закарпатті поселилися Білкеї, Ілошваї та інші. Захопивши кращі землі угорські феодали почали розселяти на Закарпатті своїх угорських селян, а слов'ян витісняли в передгірські та гірські райони. Селянам забороняли залишати ті чи інші землі і переходити на нові, тобто відбувається процес прикріплення їх до землі. Так, на початку XIV ст. селяни не мали права переходу від одного феодала до іншого. Селянин не тільки був прикріплений до землі, а й змушений був платити своїм панам десяту частину від врожаю і приплоду худоби, виконувати на користь феодалів безкоштовно різні повинності та різні роботи.

У 1451 році регент на Закарпатті довів до свідомості людей, що землі Федора Корятовича і Мате герцогів і надалі лишаться за ними, а селяни надалі даватимуть їм десяту частину врожаю та приплоду худоби.

Процес закріпачення селян сприяв класовій диференціації населення. Значна частина кріпаків позбавилося своїх наділів. Десяту частину від врожаю та приплоду худоби віддавали також церкві. Від кожних воріт (двору) платили десятину і королю. (Різниця тут тільки та, що кожен двір, що давав податок королю, - це були два повноцінних двори. Якщо якийсь з них збанкрутів, то королівська казна цього не відчувала, оскільки платив другий двір) [23:421-425].

Панщина становила 2-4 дні на тиждень, а подекуди селяни змушені були працювати на пана і всі 6 днів тижня. Протягом XIII- XV століть кріпаки змушені були споруджувати для феодалів фортеці, як наприклад у Мукачеві, Хусті, Виноградіві та в інших місцях.

Кругом замків утворювалися Домініки, групи сіл, що належали феодалам. Із цих замків-фортець феодали робили наскоки на сусідніх феодалів, з метою пограбування їх, а також ці гнізда були осередками жорсткого економічного і політичного гніту населення Закарпаття.

Селяни також повинні були своїм тяглом возити на Словаччину, Угорщину, Австрію вино, м'ясо та інші товари.

Поряд з цим, народні маси Закарпаття вели мужньо боротьбу проти іноземного гніту і феодалної експлуатації. Боротьбу народних мас також використовували і місцеві феодали.

Трудящі маси Закарпаття брали активну участь і у народних повстаннях проти феодалів.

Повстання селян 1514 року під проводом Дьєрдя Дожі охопило не тільки Угорщину, але і все Закарпаття. Повсталі штурмом брали дворянські замки, громили їх маєтки в Марамороській, Ужанській та Березькій жупах разом з угорськими селянами. Повстанці разом з міською біднотою та ремісниками і торговцями довгий час тримали в своїх руках і захоплених кілька замків. Окремі феодали або ж втекли за кордон, або ж відсиджувались у своїх замках, уникаючи гніву народних месників. Після придушення повстання в Угорщині, феодали разом з урядом кинули війська Закарпаття. Повстання було придушене. Багатьох колишніх повстанців повбивали, а хто вцілів, - знайшли притулок у горах, звідки продовжували боротьбу. Після придушення повстання феодали торжествували, а селян остаточно прикріпили до землі, тобто повністю закріпачили [2:93-95].

Винятково важкі умови були в солекопів Мараморощини, яких феодали перетворили на каторжників, заборонивши їм взагалі виходити із шахт і залишати бараки. І як результат гноблення у 1551 році відбувся перший стихійний виступ шахтарів.

Подібні виступи повторювалися як у другій половині XVI, так і в XVII столітті, а в цей час у горах діяли загони опришків.

Поруч з великими магнатами на Закарпатті була значна кількість середнього дрібно маєткового дворянства, яке за етнічним походженням було переважно рутенським (українським) і угорським.

Згадане дворянство разом з дворянством інших націй становило соціальну підпору системи феодалного гноблення народних мас. Займаючи дрібні службові посади у великих і малих латифундіях, жупанних та окружних управліннях безжалісно знущалося над селянами, встановлювали додаткові побори на свою користь, збирали з них різні штрафи. Селянство Закарпаття повністю залежало від сваволі поміщиків. Панщина до 70-х років XVIII століття не була регламентована законом, тому селян примушували

працювати в поміщицькому господарстві стільки, скільки вимагав пан. Не в кращому становищі були також казенні та монастирські селяни [3:23-25].

Культура Закарпаття Русі до XV століття складала органічну частину всієї давньоруської культури, але писемних пам'яток оригінальної культури збереглося дуже мало.

У XVII та початку XIX століть почала зростати культура краю. Одним з проявів цього розвитку була народна освіта. Виникали церковні та народні початкові школи, що були на утриманні общин. Учителями в цих школах були ті ж самі дяки, або ж «півцовчителі». Вони вчили писати, читати й рахувати.

Усі видатки за навчання лягали на трудящих, оскільки держава на освіту не давала ніяких коштів.

У наслідок цього сільські общини часто відмовлялися утримувати школу на власні кошти, а цим, в свою чергу, скористалася церква, яка і взяла освіту до своїх рук, запроваджуючи всюди виключно релігійні школи і тільки релігійні форми навчання. Окремі діти, особливо дівчата, вчилися тільки дома. Вони навчалися співати, вишивати, танцювати.

25 вересня 1859 року комісія вищих сановників міста Мукачева запропонувала римо-католицькому священникові 600 форинтів грошима, а решту коштів натурою, а саме дровами - паливом, зерном, м'ясом, маслом, молоком, яйцями, сиром та іншим необхідним, щоб монашки взяли на себе відповідальність за навчання дівчат міста [17:31-34].

У 1868 році було відкрито школу. Першим управителем школи була монашка Орос Теодора, яка також була і вчителькою. Крім неї в школі вчили ще три вчительки-монашки. Це була перша дівоча школа міста Мукачева. Перший контингент учнів даної школи складала 123 дівчата різного шкільного віку. Кількість учнів кожного року зростала і у 1872 році становила 158 учнів. З них 87- римо-католиків, 6 – греко-католиків, 52 – євреї, 13- реформатів. Викладання в школі велось на угорській та німецькій мовах.

У 1874 році в школі нараховувалось 351 учень, в тому числі 139 євреїв. Але оскільки в цьому ж році добудовувались нові приміщення школи, кількість дітей зросла до 391 учня.

У 1880 році закінчено будівництво нового корпусу школи на 4 класні приміщення. У новому, 1880-81 навчальному році новий набір учнів зріс до 416 дівчат, з яких 233 учні були єврейської національності. У наступних навчальних роках кількість населення поступово збільшується, що зробило свій відбиток на контингенті учнів. Так, у 1884-85 навчальному році в школі нараховувалось 543 учні, в числі яких було 85 другорічників.

У 1887 році ця церковна школа переходить у повне відання держави. Монашки, як вчителі, повністю відраховуються від школи, а на їх місця

призначаються світські вчителі. Школа також звільняє церковні приміщення і переноситься у нові, казенні [10: 9-11].

У 1906-1907 навчальному році у місті Мукачеві, крім названих шкіл, відкривається нова державна початкова школа для хлопчиків, і в цьому ж навчальному році контингент учнів становить 727 хлопчиків. Із документів бачимо, що новою школою були задоволені не тільки горожани міста, але і Міністерство освіти Угорщини. В кінці навчального року директора школи Шаркань Габора, а також одинадцять рядових вчителів нагороджено було Орденом Золотої Корони Угорщини.

У 1882 році в Мукачеві відкрито дівочу – горожанську (неповно середню) школу з новим набором учнів у I клас денного навчання, а також і у підготовчий клас. У 1882-83 навчальному році в першому класі горожанської школи нараховувалось 26 учнів, а у підготовчому класі – 34 учні. З наступними навчальними роками, кожного наступного навчального року, школа зростає на один клас і у 1885-86 навчальному році була повністю укомплектована класами та учнями. Дана школа була дуже популярною серед горожан і не могла забезпечувати всезростаючі потреби населення, тому у 1892 році Міністерство освіти розпорядилось про подальше розширення школи, тому у цьому ж році почалось будівництво нового, двоповерхового корпусу школи, який повністю здано було в експлуатацію у 1906-07 навчальному році. В цій школі тепер вже були паралельні класи «а» і «б», в яких навчалось до 40 учнів, а всіх учнів у цьому навчальному році 240 чоловік. За релігійним складом було: римо-католиків – 69, греко-католиків – 47, реформатів – 36, євреїв – 82 [15:63-65].

У ці роки міське управління ставило перед Міністерством освіти питання про відкриття в місті дитячих садків, що і було задоволено протягом останньої чверті XIX століття, а саме:

- у 1876 році відкрито садок на 100 дітей;
- у 1881 році в садку було 481 дітей;
- у 1885 році відкрито дитячі ясла;
- у 1887 році відкрито ще дитячі ясла;
- у 1891 році відкрито новий дитячий садок, а в наступні 1892 і 1893 роках ще два дитячих садки, що в основному на даному етапі забезпечувало потреби горожан дошкільними установами.

У 1892 році у місті завершено побудову нового корпусу гімназії. За списком рахувалось 181 учень, в тому числі по класах:

У I кл – 66;	У IV кл – 30;
У II кл – 28;	У V кл – 21;
У III кл – 33;	У VI – 13;

У VII кл – 14...

Із даного числа учнів 125 чоловік були Мукачівські міські, 42 учні були із Березької жупи, 13 чоловік з інших жуп і 1 чоловік – іноземець. Кількість учнів у гімназії щороку зростала настільки, що у 1905-1906 році, наприклад, було 447 чол., а у 1906-1907 навчальному році кількість учнів зросла до 499 чоловік.

Вищезгадані дані показують, що в Мукачеві у 1906-07 році в усіх школах міста навчалось:

- у дівочій школі 854 учнів;
- у хлопчачій школі 727 учнів;
- у школі змішаного контингенту 419 учнів;
- у горожанській школі для дівчат 240 учнів;

Всього навчалось 2240 учнів.

До цього числа ще додамо учнів гімназії, то загальне число дітей, що навчались у школах міста становить 2739 чоловік [24:177-180].

У місті Мукачеві також було відкрито і шкільний інтернат для хлопчиків, у якому, в першу чергу, розміщували учнів гімназії, а потім інших шкіл. На утримання інтернату держава щорічно асигнувала 1600 корон.

Інтернат був платний і ділився на наступні категорії платежів: плата за інтернат за одного учня на цілий рік становила 160 форинтів; із загального числа 10 учнів платили по 80 форинтів, 16 учнів – 120 форинтів і 5 учнів, залежно від домашніх матеріально-побутових умов були на повному державному утриманні і не платили нічого.

У місті Мукачеві у 1872 році було також відкрито і дівочий інтернат, в якому за утримання однієї учениці щомісяця потрібно було платити 50 крон.

У Мукачеві також існувала і жіноча рада, яка допомагала матеріально круглим сиротам, напівсиротам та дітям бідних. Так, із 1880 до 1902 року жіноча рада щорічно давала грошову допомогу на суму 89122 корони. З того часу для будинку сиріт виділила 13404 корони, а дітям бідним – 4882 корони, що разом складає суму 107408 корон.

У IV чверті 19 століття в Мукачеві працювала міська лікарня, в якій до 1880 року було 11 ліжок.

У 1880 році в лікарні на стаціонарному лікуванні знаходилось 235 хворих, а 1195 чоловік доїжджали на лікування, або ж, як видно з таблиці:

- 1880 рік – 235 хворих на стаціонарі; - 1195 доїжджали на лікування;
- 1881 рік – 271 хворих на стаціонарі; - 1073 доїжджали на лікування;
- 1888 рік – 271 хворих на стаціонарі; - 2143 доїжджали на лікування;
- 1898 рік – 343 хворих на стаціонарі; - 2143 доїжджали на лікування;

Вищезгадану кількість хворих обслуговувало у 1906 році 11 лікарів, 4 військові лікарі, 3 ветеринарні лікарі, 19 акушерок.

У місті були дві аптеки.

З цифрових даних видно, що місто Мукачево розвивалось досить швидкими темпами і у населення виникла потреба на такі культурно-освітні одиниці, як театр, бібліотека, казино і т.п. У зв'язку з цим 9 березня 1884 року горожани Мукачева вибрали комісію із 50 чоловік, головою якої обрали Молнар Даніеля, а секретарем – Гаті Гейзу. На цих же зборах вирішили, що у найближчий час у місті повинен працювати театр на 500 чоловік глядачів, а також і казино [7:3].

Члени комісії потурбували багато приватних осіб, а також і державних установ до тих пір, поки було підібране місце для театру, поки було виготовлено технічну документацію, і поки було розпочато будівництво театру. І 7 березня 1907 року мукачівський театр на 500 глядачів було урочисто відкрито.

Крім цього у місті були: римо-католицька церква, одна євангелістсько-реформатська, одна греко-католицька і дві синагоги. Стільки ж було і духовних осіб, які обслуговували із 1553 житлових будинків 14416 мешканців, з числа яких було 2751 римо-католиків, 3493 греко-католиків, 567 євреїв, 38 баптистів, 1590 реформатів [12:259-262].

Тиводар Легоцький був високоосвіченою людиною, володів кількома мовами, мав надзвичайно широке коло зацікавлень, куди входили історія, археологія, етнографія, мовознавство, генеалогія, фольклор тощо. Його перу належить більше 11 монографій (кілька багатотомних); близько 300 різних статей та значний рукописний матеріал. З історичних творів заслуговує на увагу тритомна «Монографія Комітату Берег», «Нова монографія міста Мукачева», «Історія греко-католицької церкви комітату Берег» та ряд ін. Найбільший рукопис архіву ДАЗО Теодора Легоцького «Наша війна», в якій подана історія з початку світової війни, але смерть завадила завершенню роботи. Археологічні дослідження опубліковані у двотомній праці угорською мовою – «Додатки до археології нашої Батьківщини» (Мукачево, 1892, 1912). З етнографічних і фольклорних робіт ним були здійснені переклади на угорську мову народних пісень закарпатських українців, що вийшли друком ще в 1864 році. За допомогою мовознавства відмінно аналізує місцеві історичні джерела, що в результаті були опубліковані в Ужгороді. Значне професійне визнання дали монографії – «Берегмеде» і «Мукачівський замок» у 1848-49 рр. Фонд його письмової спадщини збережений в приватних колекціях та архівах. Власні рукописи та листи чітко стверджують про те, що Т.Легоцький займав гідне місце в світовій історіографії. У фондах Державного

архіву Закарпатської області, а також в угорських колекціях, де багато залишилось від нього документів чи просто листів, пов'язаних з його діяльністю як репортера. Найцінніша письмова спадщина – це листи до вчених, які допомогли отримати образ угорської історії, етнографії ХІХ ст. На початку своєї творчості в щотижневих газетах починають з'являтися праці Легоцького, їх опубліковують в тому числі й в Ужгороді та Кошицях. Від 1874 року у Берегові Т. Легоцький друкується у щотижневику «Берег». З цього журналу ми дізнаємося про те, що в 1882 р. Т.Легоцький видав монографію в трьох томах з назвою «Берегвар-медє», в місті заснували комітет, щоб переглянути зміст революційних подій 1848-49 рр [22:16].

Науковий доробок Легоцького такий значний, що його сміливо можна вважати одним із найвидатніших істориків краю другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Поряд із різносторонньою науковою діяльністю Тиводар Легоцький весь свій вільний час і матеріальні засоби витрачав на збір різноманітних старожитностей. Уже у 50-х роках ХІХ ст. стародавні рукописи і документи були зібрані ним у такій кількості, що перетворилися у справжній архів. Попри архівні матеріали він у цей час колекціонує також книги й монети. Натомість його колекція надалі ставала настільки великою та багатогою, що Тиводар Легоцький мав намір створити на її базі публічний музей. Однак тоді його мрії не судилося здійснитися, хоча ця думка не полишала його до самої смерті. Т. Легоцький багато подорожував, об'їздив майже усі країни Європи, Азії, тому серед старожитностей ми знаходимо грецький посуд, єгипетські статуетки, африканський лук, набір турецьких посудин, мозаїку християнських катакомб Риму, кам'яні сокири із болотних поселень Дакії, та навіть залишки мумії [11:21-25].

Особливо цінною була його археологічна колекція, що славилася далеко за межами Австро- Угорщини. Тут виділялися скарби бронзового віку і матеріали кельтського поселення Галіш-Ловачки, поблизу Мукачева. Розкопки біля Мукачева, в інших районах Угорщини та на Близькому Сході значно збагатили колекцію Тиводара Легоцького. Однак широкий загальний доступ до неї не мав, тож і визріла в нього ідея створити в місті Мукачево музей.

На сторінках тогочасних газет промайнула чутка, що Т.Легоцький наважується створити таке собі музейне товариство. Над створенням музею працював головний районний нотаріус на той час Тайнел Одон. Зібрані ним старовинні речі округу були розміщені на перший час в архіві, пізніше були передані музею Легоцького. За пропозицією Тайнела було створене музейне фінансування, яке згодом використовували для купівлі масляних картин, щоб прикрасити графський замок [8:3].

За 40 років титанічної пошукової праці відомим мукачівським краєзнавцем Т. Легоцьким, з великим терпінням та ретельністю вдалося зібрати надзвичайно багатий музейний матеріал і класифікувати його – понад 7 тисяч предметів старовини. Звичайно, така величезна колекція не могла вміститися у приватній оселі, яку йому надав свого часу граф Шенборн.

Т. Легоцький не тільки збирав старовинні речі, документи тощо, але й науково обробляв їх та публікував. Під кінець свого життя він знову і знову повертався до думки про створення музею і передачі своєї колекції для його заснування[18:295].

На зламі ХІХ – ХХ ст. археологічні матеріали зберігалися не тільки у приватних колекціях кількох ентузіастів, а й у Мукачівському монастирі, Ужгородській і Мукачівській гімназіях, Севлюшській грожанській школі[21:25-27]. «Мукачівське музейне товариство Теодора Легоцького» з 1907 року розпочинає свою історію, коли Легоцький запросив своїх друзів, прихильників справи додому, щоб розповісти їм про свій план, про створення музейного товариства на базі своєї колекції. Серед присутніх, крім господаря, на зібранні були: директор гімназії Яків Боннер, учитель історії гімназії доктор Йозеф Янкович та промисловець Янош Недецеї [20:34-36].

Своєю невтомною працею Легоцький зумів узагальнити значну кількість експонатів у своїй археологічній колекції, яка за кількістю речей та їх значимості належала до найбільших та найцінніших приватних колекцій того часу. В останні роки свого життя Т.Легоцький робив все, щоб в Мукачеві був створений громадський музей. Для здійснення задуму Т.Легоцького було вирішено створити музейне товариство, а цю зустріч вважати його установчими зборами. Збори одностайно прийняли рішення назвати новостворене «Музейне товариство» іменем його засновника. Через два роки таке товариство почало діяти. Не одержуючи фінансової підтримки ні від держави, ні від міста, існуючи майже виключно за рахунок членських внесків, товариство не змогло відкрити музей. Предмети, які походили з Мукачева, Березького комітату та інших країн, за життя Легоцького були виставлені в його власній оселі на Головній вулиці, куди часто навідувались видатні науковці та відомі громадські діячі. Через кілька років по його смерті, яка сталася 25 листопада 1915 р., після приєднання міста до Чехословаччини, сім'я Легоцького переселилася в Угорщину, а колекція старожитностей частково була продана його нащадками продавцю-антиквару Лазару Зінгеру з Будапешта[6:7-8]. Однак, чехословацькі державні органи не дозволили Зінгеру вивезти колекцію (вона деякий час зберігалася у Мукачівському замку).

Висновки та перспективи.

Сучасний мукачівський письменник-краєзнавець М.Дочинець так підсумував роль Т.Легоцького у житті закарпатського міста: “Герой революції, дворянин з блискучою освітою, фаворит вельмож, він міг стати науковим світилом європейських столиць, але знайшов романтику в камінцях і залізяччі з околиць провінційного Мукачева. Він не просто створив тут перший музей на заздрість великим містам. Він сам був живим музеєм” [3:12-14]. Винятково високо оцінила значення Т.Легоцького дослідниця угорської історіографії Закарпаття О.Ферков: “Вагомим явищем історіографії Угорщини та Закарпаття стала наукова діяльність Т.Легоцького.

Виняткову цінність становлять його дослідження з археології, етнографії та історії.

Вчений був кваліфікованим джерелознавцем, опрацював фонди ряду центральних архівів Угорщини та місцевих – Березької, Угочанської жуп, міста Мукачева, Мукачівсько–Чинадіївської домінії, сім’ї Перені тощо. Угорський вчений звернувся до висвітлення питань історії Закарпаття та його населення з найдавніших часів і до кінця ХІХ ст. Висновки вченого суттєві, однозначною є підтримка концепції автохтонності слов’янського етносу на території історичного Закарпаття. Русинів краю вважав етнічно спорідненими з русинами за Карпатами. Разом з цим Т.Легоцький дослідив процес запровадження угорської адміністративної системи, юридичне оформлення кріпосного права та охарактеризував політику Угорської держави стосовно комітатів Верхньої Угорщини, розглядав економічні та соціальні зміни в епоху середніх віків. Доробок науковця збагачений фактичним матеріалом з історії духовного життя русинів, характеристикою соціально-економічного життя представників русинського духовенства. Т.Легоцький вперше в угорській історіографії використав і відзначив цінність такого джерела як урбарії – документи, що визначали розміри селянських господарств та феодалських повинностей” [22:10].

Високий рівень археологічних студій Т.Легоцького зумовлений, зокрема, його безпосередніми контактами з батьком угорської археології Ф.Ромером (1815-1889) й одним з творців центральноєвропейської хронологічної схеми П.Рейнеке (1842-1958). Також Т.Легоцький зробив вдалу спробу розкрити на фоні релігійних відносин і культурно-освітні зрушення у середовищі русинів-українців. Підкреслив особливу роль єпископів М.Ольшавського та А.Бачинського. Звернувся до проблеми ролі русинів Закарпаття у національно–визвольній боротьбі угорців початку ХVІІІ ст. та 1848-1849 рр. і багатьох інших. З особою Т.Легоцького в історіографії пов’язане поглиблене вивчення проблеми історії міст і сіл Закарпаття.

Т.Легоцький – талановитий юрист, археолог, історик, фольклорист, був членом багатьох наукових товариств, підтримував зв'язки з діячами науки і культури всієї Угорщини. Його спадщина є важливою ще й тому, що дозволяє розширити, доповнити відомі факти з історії Закарпаття та Угорщини. Окрім Т.Легоцького, історії Закарпаття та його населення приділяли помітну увагу інші вчені періоду, у тому числі українські – Я.Головацький, М.Драгоманов. Зведення археологічних пам'яток, які вийшли в 1892 і 1912 рр., а також численні статті до сьогодні зберегли свою актуальність і цінність, особливо в галузі картографування пам'яток регіону[4:121-122].

Література

1. Бідзіля В.І. Поселення Галіш-Ловачка// Археологія. – 1964. – Т.17. – С.92-143.
2. Данилюк Д., Ткачук О. Проблеми історії середньовічного Закарпаття в науковій спадщині Т.Легоцького // Acta Hungarica. 1993 – 1994. – Ужгород, 1999 – С.93-98.
3. Дочинець М. Мукачівці і Мукачево. – Мукачево, 2008. – 88 с.
4. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2009. — 790 с.
5. Закарпатська область: Довідник адміністративно-територіального поділу. – Ужгород, 1962. – С.52-54.
6. Ілько В.І. Перша світова війна очима Тивадара Легоцького // Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тивадара Легоцького. – Мукачево, 1990. – С.7-8.
7. Кобаль Й. Зачинатель музейної справи: (Т.Легоцький) // Закарпатська правда. – 1995. – 25 липня.
8. Кобаль Й. Піонер Закарпатської археології: До ювілею Т.Легоцького// Закарпатська правда. – 1995. – 10 жовтня. - С.3.
9. Кобаль Й.В.Тиводар Легоцький (1830-1915): Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1990. – 92 с.
10. Кобаль О. Рукопис Т.Легоцького “Перепис землевласників Березького комітату 1647-1648 років”// Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип.3. – Ужгород, 1998. – С.9-11.
11. Котигорошко В.Верхнє Потисся в давнину. – Ужгород: Карпати, 2008.- 77 с.
12. Мазурок О. Тиводар (Теодор) Янош Легоцький// Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2005 рік. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – С.259-262.

13. Малець О. Пригоди колекції Легоцького//Новини Мукачева. – 1994. – 23 червня. – С.4.
14. Малець О. Тиводар Легоцький – засновник першого на Закарпатті Мукачівського історичного музею.// Срібна земля. – 1995. – 7 жовтня. – С. 10
15. Малець О.Тиводар Легоцький(1830-1915).//Історія України в історичних портретах (збірник наукових праць). Ужгородський державний університет. Кафедра історії України.-Ужгород, 1996-С.63-67.
16. Нариси історії Закарпаття:(З найдавніших часів до 1918 року). Відповід. ред. І.М.Гранчак, Ужгород, 1993, Т.1.-С.130-133, 136-137.
- ¹⁷. Пагіря В. Археолог Теодор Легоцький // Мукачево і мукачівці: Науково-популярні нариси і статті – Ужгород: Гражда, 1994. – С.69.
18. Панкулич В. Тиводар Легоцький – Закарпатський історик, етнограф і археолог.//Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип..27, 2011. – С. 293-295.
19. Пеняк П.С. Тиводар Легоцький про слов'ян Верхнього Потисся: (До 175-річчя від дня народження Т.Легоцького).// Світогляд. – 2005. - №32. - С.12
20. Пеняк С.І. Тиводар Легоцький і проблема заселення слов'янами Верхнього Потисся// Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тиводара Легоцького. – Мукачево, 1990. – С. 34-36.
- ²¹. Разгулов В. Музей Легоцького. – Ужгород, 1997. – 64 с.
- ²². Ферков О. Історія Закарпаття у крайовій угорсько мовній історіографії ХІХ – початку ХХ ст. Автореф. дис. канд. іст. наук. – Ужгород, 2005.
23. Lehoczky Tivadar. Beregvarmegyé monographiaja.ikot.-Ungvar,1881.- P.421-425.
24. Lehoczky Tivadar.Munkacs város. Uj monographiaja.- Munkacs, Grunstein mor kiadasa, 1907.-366s.
25. <http://zakarpattya.net.ua/News/144406-Zakarpatskomu-oblasnomu-kraieznavchomu-muzeiu-prysvoily-imia-Tyvodara-Lehotskoho>. - 27 серпня 2015

О.О. Малець, Н.Б. Малець

**Етнографічні дослідження про Закарпаття у працях
Тиводара Легоцького**

Анотація

У статті досліджується науковий доробок Тиводара Легоцького, його внесок у розвиток науки і культури Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовано його джерельну спадщину, а саме археологічні та етнографічні дослідження нашого краю. Відзначена роль Тиводара Легоцького в організації музейної справи на Закарпатті та його археологічної колекції. Розглянуто вклад Т.Легоцького у збереження фольклорно-

етнографічних надбань місцевого українського населення Закарпаття, зібрав величезний історичний матеріал з історії нашого краю від найдавніших часів до середини XIX ст. Т.Легоцький був одним із перших, хто звернув увагу на необхідність збереження дерев'яних церков Карпатського регіону.

Ключові слова:джерельна спадщина, археологія, етнографія, фольклор, музеєзнавство, Карпатський регіон, дерев'яні церкви, колекція.

А.Е. Малец, Н.Б. Малец

Этнографические исследования Закарпатья в работах Тиводара Легоцкого

Аннотация

В этой статье рассматриваются научные наработки Тиводара Легоцкого, его вклад в развитие науки и культуры в Закарпатье во второй половине XIX - начале XX веков. Анализируются его научное наследие, а именно: археологические и этнографические исследования Закарпатья. Отмечена роль Тиводара Легоцкого в организации музейного дела в Закарпатье и его археологической коллекции. Этот материал рассматривает вклад Тиводара Легоцкого в сохранении фольклорно-этнографического наследия местного украинского населения Закарпатья. Им был собран огромный исторический материал по истории нашего региона с древнейших времен до середины XIX века. Т. Легоцкий был одним из первых, кто обратил внимание на необходимость сохранения деревянных церквей в Карпатском регионе. **Ключевые слова:** источники, наследие, археология, этнография, фольклор, Карпатский регион, деревянные церкви, коллекция.

O.O. Malets, N.B. Malets

Ethnographic research of Transcarpathia in Tyvod Lehotskiy works

Summary

The scientific achievements of Tyvod Lehotskiy, his contribution to the development of science and culture of Transcarpathia of the second half of XIX - early XX century has been investigated in the article. His source inheritance, namely archaeological and ethnographic study of our region has been analyzed. The role of Tyvodor Lehotskiyin the organization of museums in Transcarpathia and its archaeological collection has been noted. The contribution of T.Lehotskiy considered to the preservation of folklore and ethnographic heritage of the local Ukrainian population of Transcarpathia, who gathered enormous historical material on the history of our country from ancient times to the mid-nineteenth century has been considered. T.Lehotskiy was one of the first who drew attention to the need of preserving the wooden churches of the Carpathian region.

Keywords: source heritage, archeology, ethnography, folklore, museum studies, Carpathian region, wooden church, collection.